

A gyűlöletbeszéd korlátozása és az állampolgárság eszménye Eric Heinze új teóriája szerint

KOLTAY ANDRÁS*

2016 tavaszán jelent meg Eric Heinze, a londoni Queen Mary University professzorának új könyve, amelyben a szerző a szólásszabadság új elméletének meghatározására tesz kísérletet.¹ Úgy fest, a gyűlöletbeszéd szólásszabadság-jogi kérdése a legalkalmasabb arra, hogy apropóján modern, önálló szólásszabadság-elméletek szülessenek, akadémikus szerzők tollából. Lee Bollinger immár három évtizedes műve szintén a gyűlöletbeszéd problematikájából kiindulva állított fel egy új elvi igazolást a kifejezés szabadságának joga számára. Bollinger számára a szabad szólás legfontosabb funkciója az, hogy segédkezzon a társadalmi tolerancia megteremtésében. A szabad kifejezés segíti a társadalom egészének intellektuális fejlődését, oly módon, hogy e jog gyakorlásán, illetve annak eltűrésén keresztül az egyén megtanulja tisztelni az eltérő álláspontokat és elviselni a sértő megnyilvánulásokat.² Említhetjük még azon szerzőket, akikkel Heinze professzor könyvében vitába is száll, mint pl. Ronald Dworkin vagy Robert Post, akik a gyűlöletbeszéd szabályozását szintén a szólásszabadság azon kérdésének tekintették, amelynek megvitatása és az abból eredő megfelelő következtetések levonása a leginkább alkalmas a jog elvi alátámasztására.

Ronald Dworkin értelmezésében a kifejezés szabadsága azért illeti meg az embert, mert az igazságos politikai rendszerben az állam a nép minden felnőtt tagját felelős morális lényként kell hogy kezelje.³ A szabadság korlátozása éppen ezt az alapvető demokratikus értéket, tehát az egyén illetén elismerését ingatná meg, ez pedig az egyén szabadságán túl a közösség számára is káros. Dworkin szerint az emberi méltóság elismeréséből a közösség vitáiban való korlátlan részvétel joga fakad, mert a többségi döntések legitimitásukat veszítik, ha az egyéntől elveszik azon lehetőséget, hogy befolyásolja azokat.⁴

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu.

¹ Eric HEINZE: *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

² Lee C. BOLLINGER: *A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott*. Ford. MAJKÓ Balázs, VAJDA Gábor. Budapest, CompLex, 2014.

³ Ronald DWORKIN: *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford, Oxford University Press, 1996. 199–202.; DWORKIN: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977. 266–278., 364–368.

⁴ Ronald DWORKIN: Foreword. In: Ivan HARE – James WEINSTEIN (szerk.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

Robert Post elmélete a szólásszabadság igazolásáról Dworkin gondolataira rezonál.⁵ Post úgy véli, a kollektív döntéshozatal akkor megfelelő, ha az abban való részvételen vagy legalább a részvétel lehetőségén keresztül a polgárok képesek elfogadni a kormányzat lépéseit és döntéseit. A közösségen belül folytatott diskurzus azon eszköz, amelynek segítségével a független polgárok összegyűlnek, hogy kialakítsák közös identitásukat és megválasszák együttélésük kereteit. Ennek a diskurzusnak a lehető leghabakabbnak kell lennie, így nem szabad tiltani a rasszista megnyilvánulások sem, mert a döntéshozatalban való részvételnek mindenki és minden vélemény számára nyitva kell állnia. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, megsértjük azon alapvető elvet, amely alapján minden polgárt szabad és egyenlő személynek kell tekintenünk. Post a demokratikus önkormányzás eszközének tekinti a szólás- és sajtószabadságot. Elméletében nem a demokratikus döntés, hanem az egyén közeletben való részvétele kerül a fókuszba, a lényeg nem a közös bölcsesség elérése, hanem az egyén képességeinek kiteljesítése. Ha azonban valakit megfosztanak e vitában való részvételtől, azzal a demokrácia alapjait ássák alá.⁶

Dworkin elmélete univerzálisnak hirdeti magát, de, mint Heinze is megállapítja, valójában nagyon is amerikai, így más alkotmányos rendszerek számára idegenül hat. Post ezzel szemben eleve rögzíti, hogy amit a kifejezés szabadságáról ír, az az amerikai jogrendszer kontextusában nyer értelmet, és más demokratikus államokra nem feltétlenül alkalmazható.

E nézetekből ugyanúgy a gyűlöletbeszéd szabadsága következik, mint Heinze professzor elméletéből, utóbbi azonban egészen más módon jut el a hasonló következtetésre, és ad a kifejezés szabadságának egy új elméleti megalapozást. Heinze számára valójában a gyűlöletbeszéd kérdése elsősorban illusztráció, amellyel a leghatározottabban képes ábrázolni az általa helyesnek tekintett szólásszabadság-teóriát.

Az új teória szerint a kifejezés szabadsága nem *jog*, hanem *előjog*, egyes demokratikus be rendezkedések legitimációját adó feltétele. A kifejezés szabadságát ki kell emelni az alapvető jogok közül, nem lehet csupán egynek, ha mégoly fontosnak is tekinteni közülük, és más alapjoggal való ütközése esetén folyamatos mérlegelésre kényszeríteni így a jogalkalmazót. E demokráciák nem határozhatnak meg nézőpontalapú korlátozásokat a kifejezés szabadságának határaként, ha így tennének, egyes álláspontokat kizárnának a közeletből, és ezzel aláásnák saját alapjukat, mivel a demokrácia szükségszerű velejárója a nyílt vita, amely valamennyi nézőpontot magába kell hogy foglaljon. Ez nem jelenti azt, hogy a nem nézőpontalapú korlátozások is megengedhetetlenek. Az egyes személyek közötti „támadó jellegű” kommunikáció például korlátozható, de egy meghatározott tartalmú, esetlegesen sértő vélemény egészét, általában véve tiltó korlátozás nem megengedett. Heinze a nézőpontok szabad kifejtését az eszményi értelemben vett, valós tartalommal megtöltött állampolgárság egyik fő konstitutív elemének tekinti; az ilyen értelemben vett állampolgárság állam általi elismerése több mint egy adminisztratív aktus, és több mint azon – szintén nagyon fontos – jog, hogy a polgár időről időre részt vegyen demokratikus választásokon vagy népszavazásokon. Ha a gyűlöletbeszédet egy demokratikus

⁵ Robert C. POST: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1995.

⁶ Robert C. POST: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse 64 *University of Colorado Law Review* (1993) 1109.

állam általában véve (azaz nem konkrét személyek elleni, valódi támadásként megvalósuló formájában) korlátozza, úgy polgárával szemben korlátozza a számára biztosított állampolgárságot, és csorbitja ezáltal saját legitimációs alapját.

Az elmélet nem törekszik univerzalizásra, mert Heinze elfogadja bizonyos demokráciák érveit arra, hogy közösségeit a gyűlöletbeszéd korlátozása árán is védenie kell. Mindössze azon, „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló” demokráciák alapját erősítené meg a gyűlöletbeszéd-törvények kiiktatásával, amelyek bizonyították tényleges képességüket valamennyi polgáruk megvédésére. A szerző ilyen demokráciának tekinti az észak-amerikai és a nyugat-európai államokat, de persze örömmel látná, ha e relatíve szűk körhöz idővel többen csatlakoznának. A kifejezés szabadsága ezen államokban sem lehet korlátlan: a biztonság megőrzése, az egyéni autonómia védelme érdekében, vagy az időbeli, hely szerinti és a kifejezés módja alapján történő korlátozások elfogadhatók lehetnek. Heinze nem hagyná védtelenül a gyűlöletbeszéd által támadott közösségeket ezen országokban sem, de az állam feladatát a társadalmi diszkrimináció-mentesség elősegítésében látja, abban, hogy valamennyi polgárának egyenlő esélyeket teremtsen, és megvédje őket a gyűlöletből következő cselekmények által okozható tényleges károk bekövetkeztétől.

A szerző az önálló elméletalkotáson túl igyekszik cáfolni a gyűlöletbeszéd korlátozása mellett felhozható érveket; ismerjük el, ezek többségével nincs is túlzottan nehéz dolga. A tudomány és a jogalkalmazás eddig nem volt képes meggyőzően bizonyítani a gyűlöletbeszéd és a közösségek tagjait ért tényleges károk közötti ok-okozati kapcsolatot, legyen az közvetlen vagy közvetett. Heinze hasonlóképp elveti a huszadik század történelmi tapasztalataira épülő érvelést, amely pl. a német „militáns demokrácia” megközelítés alapja. Külön értéke a könyvnek, hogy Heinze kétségbe vonja és hosszas érvelésben cáfolja a szólásszabadság kutatói között szinte automatizmusként rögzült alapvetést, mely szerint az amerikai és az európai jog gyökeresen máshogy viszonyul a gyűlöletbeszéd és általában a szólásszabadság kérdéséhez. Elemzésében sikerrel közelíti az Egyesült Államok és a nyugat-európai országokban érvényesülő szólásszabadság-jogi elveket.

Heinze saját teóriájára a „legveszélyesebbnek” az emberi méltóság védelmének érvét tartja. Ezen érv szerint a demokrácia nem csupán a kifejezés szabadságának, hanem a személyek egyenlő méltóságának az elismerését is előfeltételezi. A méltóság ebből fakadó szükséges védelme nem csupán a tényleges (fizikai, de legalábbis közvetlenül az érintettnek címzett) támadásokkal szembeni biztosítékokat követeli meg az államtól, hanem a méltóság egyfajta formális, szimbolikus elismerését is.⁷ Azaz, a méltóság akkor is védendő, ha a gyűlöletbeszéd nem okoz bizonyítható, azonosítható, érzékelhető kárt a megtámadott közösség tagjai számára.

Megítélésem szerint Heinze helyesen ismerte fel, hogy ez az érv a legerősebb, amely teóriája vitatásaként felhozható. Az emberi méltóság védelme olyan érv, amely a közélet terrénumban kifejtett szinte bármilyen jellegű (eltérő módon és mértékben korlátozható) vélemény korlátozására alapot adhat. A gyűlöletbeszéd korlátozására a hatályos szabályok szerint okot adó vélemények esetében valóban nem tudjuk tudományos igényességgel bizonyítani, hogy a gyűlöletbeszéd és a közösségeket ért erőszakos támadások között van összefüggés, de ez nem is feltét-

⁷ Jeremy WALDRON: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2012. 39–87.

lenül szükséges. Az egyenlő emberi méltóság eszméje alapján valamennyi egyén, és így valamennyi társadalmi közösség, csoport formális egyenlősége is levezethető. Heinze gondolatát továbbfűzve az emberi méltóságot szintén beemelhetjük a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló demokráciát” legitimáló feltételek, a polgárok számára biztosított előjogok közé. Nem is kell ehhez a huszadik század történelmi traumáira hivatkozni, hiszen az emberi méltóság modern európai eszméjének gyökerei a kereszténység kezdeteire,⁸ vagy akár még messzebbre⁹ nyúlnak vissza. Általában a német alkotmányt szokás példaként állítani, amikor az emberi méltóság az alapvető jogok hierarchiájában betöltött primátusának jelenségéről esik szó. Igaz ugyan, hogy a német Grundgesetz a második világháború következményeként született meg, de az 1. § méltóságvédelmi klauzulájának eszmei gyökerei jóval mélyebbre nyúlnak vissza,¹⁰ jogalkalmazásbeli következményei (a méltóság védelmére tekintettel történő szólásszabadságkorlátozásokat is ideértve) pedig, figyelemmel a kiforrott német alkotmányos joggyakorlatra, nem tekinthetők a háborús bűnök jogi kompenzációjának. Az emberi méltóság jogi fogalmát az angolszász jogrendszerek ugyan némi gyanakvással figyelik, nevesített jogként törvényekben nem szerepeltetik, de ez nem akadályozza meg pl. az amerikai Legfelső Bíróságot abban, hogy a legváltozatosabb témákban hivatkozzon rá.¹¹ Az európai jogrendszerekben az emberi méltóság az alapja pl. a közéletben előforduló, a média által elkövetett rágalmazások vagy magánszférasértések korlátozásának, amely esetekben a nyílt közéleti vita érdeke, illetve a megtámadott fél státusa csupán csökkenti az utóbbi számára biztosított jogi védelem mértékét, de nem hagyja elenyészni azt. Az emberi méltóság védelme ad választ a közmorál védelmében történő szóláskorlátozásokra is, amelyek köre egyre szűkül, de mégis jól kirajzolódik egy, a modern társadalmakban is szükséges korlátozásokat magába foglaló erkölcsi alap (elsősorban az obszcén, szexuális tartalmú szólások korlátozása érdekében). Talán ez, az emberi méltóság védelmének elismerése adhat választ Feinberg dilemmájára is, aki szerint:

„Nem valószínű, hogy találunk bizonyítékot arra a világos és közvetlen veszélyre, amelyet a Times Square rikító és obszcén óriásplakátja teremt azok számára, akik az aluljáróból kilépve nem tudják idejében eltakarni a szemüket. Ennek ellenére még a legtökéletesebb liberálisnak is nehezebbre esik a kifejezés szabadságára hivatkozni ebben az esetben. Vagyis amennyiben igazolni akarjuk erre vonatkozóan a kényszert, úgy valószínűleg kénytelenek leszünk a megbotránkoztatás elvéhez fordulni, bármennyire is vonakodva tesszük ezt.”¹²

⁸ Larry SIEDENTOP: *Inventing the Individual: the Origins of Western Liberalism*. London, Allen Lane, 2014.

⁹ Josiah OBER: Meritocratic and Civic Dignity in Greco-Roman Antiquity. In: Marcus DÜWELL – Jens BRAARVIG – Roger BROWNSWORD – Dietmar MIETH (szerk.): *The Cambridge Handbook of Human Dignity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 53–63.

¹⁰ Cristoph GOOS: Würde des Menschen: Restoring Human Dignity in Post-Nazi Germany. In: Christopher MCCRUDDEN (szerk.): *Understanding Human Dignity*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 79–94.

¹¹ L. pl. a meglegházasság alkotmányos tilalmáról rendelkező *Obergefell v. Hodges* ügyben hozott ítéletet [576 U.S. __ (2015)].

¹² Joel FEINBERG: *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris, 1999. 67–68.

Lehet, hogy a „megbotránkoztatás elve” helyett inkább az emberi méltóság elvéhez kell ebben az esetben fordulnunk, amelynek jogi értelmezése magában foglalja a társadalmi erkölcs egyes elemeit, így akár a nyilvános pucérkodással (legyen az két- vagy háromdimenziós) szembeni ellenérzéseink jogi elismerését is.

Azaz, az emberi méltóság jogi értelmezése, még ha le is szűkítjük a kifejezés szabadságával kapcsolatos kérdések vizsgálatára, messze túlmutat a gyűlöletbeszéd problematikáján. Ha Heinze teóriája a szólásszabadság általános megalapozását kívánja szolgálni, akkor annak a közéletben előforduló, a gyűlöletbeszéden kívüli egyéb, a demokratikus jogrendszerek jelen állapota szerint korlátozható szólások kérdésével is foglalkoznia kell. Nem vagyok biztos benne, hogy szignifikánsan több vagy más érv hozható-e fel pl. egy közéleti szereplővel szembeni becsület-sértés, mint egy közösséggel szembeni gyűlölködő vélemény korlátozása mellett.

Ha azonban az emberi méltóságra nem jogként, hanem a „demokratikus állampolgárság” feltételeként tekintünk, együtt a kifejezés szabadságával, úgy – ahogyan ezt Heinze is felismeri – ugyanúgy e két „előjog” folyamatos egyensúlyozására kényszerülünk, ahogyan azt jelenleg, a jogrendszerek által „jogként” való elismerésük mellett is tennünk kell. Ez szemernyit sem könnyítene a kifejezés szabadságának határait érintő viták eldöntésén, ellentétben a Heinze által javasolt elmélet gyakorlatba való átültetésével. Ha nem tűnik is valószínűnek, hogy a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló demokráciák” a közeljövőben eltöröljék a gyűlöletbeszédre vonatkozó jogi korlátozásait, a szerző könyve, egyszerre megtermékenyítő és vitára provokáló gondolatai, borotvaéles meglátásai, lehangoló erejű érvelése nagyban hozzájárulnak a kifejezés szabadsága körüli tudományos diskurzus megélénküléséhez, és számunkra is – akik talán inkább hajlanak az emberi méltóság relevanciájának elismerése felé szólásszabadság-jogi esetekben – rendkívül tanulságosak.

